

Актуальна тема номера:

“ІНСТИТУТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНИ”

Інна Спасибо-Фатєєва

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Власність відіграє ключову роль у будь-якому суспільстві, неабияке значення вона має і для людини. У праві це центральний інститут, з якого черпають мало не всі правовідносини. У правових науках вона досліджується в різних аспектах і, що важливо, у статичній та як динамічне явище у розумінні не лише цивільного обороту з його засадами, а й змін, які обумовлені станом економіки, науки, соціальних зв'язків тощо. Причому пізнання права власності є безперервним, воно триває у часі та у правовому просторі, на ньому мають фокусуватися зміни публічного законодавства (податкового, адміністративного, бюджетного, митного тощо). Внаслідок цього право власності стає багатошаровим феноменом, що потребує взаємоузгодження різних гілок законодавства.

Утім, є ще один важливий аспект дослідження цього права – науковці мають дивитися наперед, пропонуючи доктрину, яка б дала змогу впровадити універсальну модель правового регулювання власності, здатну реагувати на зміни, що відбуваються у ноосфері на біль-менш значний проміжок часу. Адже все очевидніше, що окремі форми правового регулювання власності, її набуття, припинення та захисту, які дійшли до нас із римських часів, до сучасних об'єктів не підходять. Оскільки розвиток суспільства відбувається гіперактивно, то допустимо прогнозувати, що найближчим часом все більше ще зараз звичайних правових конструкцій будуть неприйнятними.

Доктрина ж узагалі є доволі умовним поняттям, що являє собою сукупність теоретичних уявлень про ту чи іншу категорію. Традиційно доктрина складається із позицій професіоналів, визнаних авторитетів

у сфері національного права, які працюють над відповідною проблематикою. Доктрина, як правило, формується протягом багатьох десятиріч, але зараз час так швидко плине і в соціумі спостерігаються такі швидкі зміни, що інколи здається взагалі неможливим осмислення сутності того, що відбувається. Натомість було б помилково реформувати цивільне право в умовах таких “зсувних” процесів без доктринального підходу, інакше це може завдати істотної шкоди всьому суспільству. Проте у сучасному середовищі формування нового глибокого погляду на право власності функцією доктрини або взагалі нехтують, або до неї дорівнюють діяльність різних експертів, які далеко не завжди дотримуються фундаментальних правових положень, здатні простежити за змінами та виявити тенденції, запропонувати надійні правові механізми. Саме тому ми пропонуємо доктринальний погляд на ті фундаментальні відносини, які стосуються власності.

Натомість тим, хто займається цією проблематикою, а також тим, хто на практиці стикається з численними проблемами, пов’язаними з недосконалістю правового регулювання відносин власності і вимушені застосовувати до цих відносин застарілі, а часом і негідні вже правові конструкції, стає очевидною необхідність перегляду усталених поглядів на цей інститут, які сформувалися у вітчизняній доктрині.

Можна сказати, що в цьому контексті осмислення власності в Україні майже не спостерігається, ґрунтовних досліджень права власності бракує. Якщо в 90-х роках минулого сторіччя – на початку 2000-х років з’явилися колективні наукові праці під керівництвом Я. Шевченко¹, О. Дзери² та монографічні дослідження окремих сегментів – довірчої власності (Р. Майданик³, І. Венедиктова⁴, С. Сліпченко⁵, М. Слюсаревський⁶), захисту права власності (І. Дзера⁷), меж та обмежень права власності (О. Розгон⁸), підстав набуття права власності (І. Спасибо⁹), набувальної давності (В. Маковій¹⁰), то за останнє десятиріччя побачила світ лише одна монографія під докторську дисертацію Г. Харченко “Речові права” (2015 р.)¹¹ щодо речових прав взагалі, і одна – за результатами кандидатського дисертаційного дослідження В. Скрипник “Захист інтересів власника при

¹ Я Шевченко (ред), *Право собственности в Украине* (Блиц-ИНформ 1996).

² О Дзера, Кузнецова Н (ред), *Право власності в Україні: навчальний посібник* (Юрінком Інтер 2000).

³ Р Майданик, *Проблеми довірчих відносин в цивільному праві* (Київський ун-т 2002).

⁴ І Венедиктова, *Договір довірчого управління майном в Україні: навчально-науковий посібник* (Консум 2004).

⁵ С Сліпченко, *Право доверительной собственности* (Консум 2000).

⁶ М Слюсаревський, ‘Теоретичні проблеми договірному управлінню чужим майном в Україні’ (автореф дис канд юрид наук, 1999).

⁷ І Дзера, *Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні* (Юрінком Інтер 2001).

⁸ О Розгон, *Межі та обмеження права власності* (Лисяк Л С 2006).

⁹ І Спасибо, *Набуття права власності* (НДІ приват права і підприємництва 2009).

¹⁰ В Маковій, ‘Набувальна давність у цивільному праві’ (дис канд юрид наук, 2007).

¹¹ Г Харченко, *Речові права* (Юрінком Інтер 2015).

примусовому припиненні права власності” (2018 р.)¹². Дотичною до тематики власності стала ґрунтова монографія С. Шимон “Теорія майнових прав як об’єктів цивільних правовідносин” (2014 р.)¹³. За весь час вийшли лише два авторських підручника – О. Яворської “Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України” (2008 р.)¹⁴ і Р. Майданика “Речове право” (2019 р.)¹⁵ та коментар судової практики зі спорів щодо захисту права власності (2020 р.)¹⁶.

Такий рівень наукових досліджень права власності не можна назвати позитивним. А от навіть за радянських часів побачила світ така фундаментальна праця, як монографія А. Венедиктова¹⁷, присвячена державній соціалістичній власності, яка містила в собі невидану у світі доктрину. Доктринальне осмислення права власності надавалося й А. Рубановим¹⁸. Не буде зайвим вказати на численні праці іноземних правників із тематики власності з європейських та американських університетів.

Ми неодноразово робили спроби закликати до обговорення основоположних доктринальних питань власності¹⁹ та його окремих аспектів²⁰, але жодного разу не сталося широкого обговорення цих значущих у сучасності питань, дискусії та випрацювання пропозицій для формування доктрини. Це призвело до того, що на етапі оновлення Цивільного кодексу України (ЦК України), до якого ми зараз дійшли, це фундаментальне право залишилося фактично без доктринального переосмислення. Тому Концепція щодо реформування ЦК України не містить тієї базової позиції, яка б визначала реформування майже всіх цивілістичних інститутів – і юридичних осіб, і зобов’язань, і спадкових відносин, і захисту. Такий стан речей викликає цілком зрозумілі занепокоєння у тих учених,

¹² В Скрипник, *Захист інтересів власника при примусовому припиненні права власності* (Щербатих О В 2018).

¹³ С Шимон, *Теорія майнових прав як об’єктів цивільних правовідносин* (Юрінком Інтер 2014).

¹⁴ О Яворська, *Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України* (Атіка 2008).

¹⁵ Р Майданик, *Речове право* (Алерта 2019).

¹⁶ І Спасибо-Фатєєва (ред), *Спори щодо захисту права власності: правові позиції Верховного Суду та коментарі науковців* (ЕКУС 2020).

¹⁷ Венедиктов А, *Государственная социалистическая собственность* (АН СССР 1948).

¹⁸ Див.: А Рубанов, ‘Еволюція законодавчої конструкції соборності: основні тенденції’ (1989) 8 *Советское государство и право*; А Рубанов, ‘Еволюція права соборності в основних странах Запада: тенденції и перспективи’ (1987) 4 *Советское государство и право*.

¹⁹ І Спасибо-Фатєєва, ‘Трансформери власності в індивідуально-суспільному аспекті’ (2006) 1 *Вісник Академії правових наук України* 91–9; І Спасибо-Фатєєва, ‘Реформування відносин власності на сучасному етапі розвитку права України’ в *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів “Проблемні питання цивільного та господарського права”* 8–11; І Спасибо-Фатєєва, ‘Конституційні аспекти відносин власності’ в *Конституційний процес в Україні: здобутки та проблеми: матеріали Всеукраїнської конференції* (Право 2009) 98–102; І Спасибо-Фатєєва, ‘Заметки цивилиста о тенденциях познания права собственности’ (2011) 5 *Право Украины* 29–36; І Спасибо-Фатєєва, ‘Современные реалии и тенденции развития учения о праве собственности’ в Спасибо-Фатєєва И (ред), *Харьковская цивилистическая школа: право собственности* (Право 2012) 47–56; І Спасибо-Фатєєва, ‘Деякі спостереження за змінами інституту права власності’ в *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції “Дванадцяті осінні юридичні читання” Частина друга* (Хмельницький університет управління та права 2013) 138–40.

²⁰ Об’єктів, державної реєстрації прав на нерухоме майно, права спільної власності подружжя, права власності профспілок, права корпоративної власності, захисту права власності тощо.

хто звик опрацьовувати певну інституцію від загального до конкретно-го. Сподіваюся, що це буде зроблено на етапі роботи над оновленням ЦК України й автори статей, опублікованих у цьому номері журналу, зроблять свій внесок у цю важливу справу.

Наукові пошуки останнім часом відіграють істотну роль для вирішення практичних проблем. Суди стали все більше дослуховуватися до висновків науковців, у судових рішеннях використовуються наукові праці, поради, позиції, а інколи надаються і посилання на них. Тож роль наукової доктрини явно підвищується і це знаходить свій прояв у створенні конструкцій, понять, визначень, тестів, тлумачень, аргументів, якими користуються правозастосовні органи. Тим паче важливо запропонувати доктринальне бачення права власності на етапі реформування ЦК України, щоб його сприйняв і правотворчий орган. Зараз є всі підстави для того, щоб продумана, виражена і всебічно гармонізована доктрина права власності з'явилася і стала дієвим інструментом для реформування законодавчого регулювання відносин власності й інших дотичних відносин, а також для судової практики.